

GÁSPÁR László

A magyar határőrizet változásai 1945–1956

A magyar határőrség történetének egyik legkritikusabb időszaka az 1945 és 1956 közötti. Ebben a tizenkét évben többször és élesen változtak a határőr testület működésének keretei, tevékenységének jellege, szervezete, eljárásai. Hasonló markáns változások csak az évszázad elején és végén következtek be, természetesen egészen más, mégis hasonlóan mélyreható társadalmi változások körülményei között.

A második világháborút követő évtized során a magyar határőrizet katonai jellegű volt, azonban döntő változáson ment keresztül a védelmi rendszerben elfoglalt helyét, alárendeltségi viszonyait és szervezetét tekintve egyaránt. 1945–1949 között ugyanúgy a honvédelem rendszerébe tartozott, ahogyan a világháborút megelőzően is,¹ mivel a Magyar Honvédség, majd a Magyar Néphadsereg szerves részét képezte, annak hadrendjébe tartozott. 1949-et követően viszont a megváltozott kül- és belpolitikai viszonyok eredményeként átkerült a rendvédelem rendszerébe, ahová korábban, a dualizmus idején néhány évtizedig már korábban is tartozott, ahol a mai napig is funkcionál. A vizsgált időszakban azonban a rendvédelmi rendszeren belül is változott helye és szerepe. 1950–1953 között egy eltorzított államhatalmi szervezet részeként – mint az Államvédelmi Hatóság fegyveres ereje – látta el feladatát, majd 1953-at követően az egyik belügyi szervként működött. Kezdetben formális, később egyre erőteljesebb miniszteriális felügyelet alatt állt.

A védelmi rendszerekben elfoglalt helyének, alárendeltségi viszonyainak változásai olyan politikai hatásoknak az eredményei voltak, amelyek nem hagyták érintetlenül a határőrség szervezetét sem. Ez utóbbinak változásait három, egymástól jól elkülöníthető időszak szerint csoportosíthatjuk.

A honvéd határőrizet újjászervezése a II. világháború után.

Az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény értelmében Magyarországnak vállalnia kellett csapatainak, közigazgatási szervezeteinek kivonását az 1938 és 1941 között visszacsatolt területekről és ezzel együtt vissza kellett térnie az 1937. december 31-i határai mögé.² A határőrizet újjászervezésére azokon a trianoni határokon került sor, amelyekeken eddigre már szinte semmi nyoma nem maradt a bécsi döntéseket megelőző határőrizeti rendszereknek.

A szovjet kívánalmak és a magyar érdekek egybeestek az új magyar hadsereg megszervezésének mielőbbi megkezdése terén már 1945 január végén. Az új hadsereg szervezői fő vonásait tekintve a korábbi magyar hadseregszervezet modelljét követték, amikor hét honvéd kerületi parancsnokságot és ezeket feltöltő, kiegészítő parancsnokságokat szerveztek. E modellből adódott, hogy a határőr csapatok létrehozására a honvéd kerületi parancsnokságok szervezetében került sor. A Honvédelmi Minisztérium 1945. február 22-én intézkedett a honvéd kerületi parancsnokságok felé a határportyázó századok felállítására vonatkozóan.³ Az országon átvonuló háború teremtette körülményekből fakadóan azonban erre nem egyidejűleg, hanem lépcsőzetesen, a hadműveletek nyugatabbra tolódásával előbb keleten, később nyugaton is sor került. Az intézkedés a határportyázó századok létszámát illetően úgy rendelkezett, hogy ezek működési területe feleljen meg a vármegyék területére eső határszakasz hosszának. Ahol azonban ez a határszakasz az 50 km-t meghaladja, ahhoz a vármegyéhez két századot kell szervezni.

Érdekes megjegyezni, hogy a szovjet politikai felső vezetés törekvései között ekkor még nyoma sem látható annak – a néhány év múlva olyan jellemző törekvésnek –, hogy a szovjet hadsereg által megszállt területeken a Szovjetunió példáját mintázó rendszereket alakítson ki. Vagy ha volt is ilyen szándék azt nem deklarálták, így a Magyarország felett is diszponáló szovjet katonai vezetés nem támasztott olyan igényt, ami az újjászervezendő magyar határőrizet strukturális alapjait érintette volna. Pedig ekkor még sokkal könnyebben megtehették volna, mint pár évvel később, hiszen a korábbi határőrizeti szervezetek megsemmisültek, s a háborús körülmények között nem volt olyan politikai erő, amelyik akár csak megkérdőjelezte volna a győzelemre álló fél akaratának helyességét. Ilyen körülmények között a határőrizet újjászervezése a korábbi (honvédelmi) rendszerben történt.

1945. április 25-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottság rendelkezésben limitálta a határőrség összlétszámát, ami az ország határainak hosszát figyelembe véve 5000 fő lehetett. Ez alapján készítette el a Honvédelmi Minisztérium a határőr csapatokra vonatkozó tervezetét, amit a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) 1945. május 14-én hagyott jóvá. A határőr szervezet fokozatosan állították fel, a keleti ország részben korábban, a nyugatiban később kezdték meg szervezését,⁴ az teljes egészében csak 1945 második felére alakult ki.⁵ Eszerint a 27 határportyázó század és az általuk irányított 150 őr a területileg illetékes honvéd kerületi parancsnok alárendeltségébe tartozott. A kerületi parancsnokságok egy-

mástól függetlenül, alapvető rendeltetésük mellett, mintegy „egyéb feladatként” irányították a határőr csapatokat, amiket összefogó központi irányító szervezet akkoriban nem létezett. Ugyan a határőr csapatok tevékenysége iránti igény, szükséglet abban az időben nem egyenlően, hanem egyes viszonylatokban, irányokban és időben eltérően jelentkezett, mégis a határőr csapatok számát és elhelyezkedését nem ezek a szükségletek határozták meg, hanem a szűkös lehetőség és néhány adminisztratív szempont.

A határportyázó őrsök az államhatár mellett nagyjából egyenletesen elosztva, meglehetősen alacsonynak számító, 31 fős szervezetükkel átlagosan 14–15 km-es határszakaszt őriztek. Ebből az erőből csak a határmenti portyázgatásra futotta, de a több vonalas határőrzésre, a mélység őrzésére alig gondolhattak. Tevékenységükben többnyire csupán magukra számíthattak, mert az összekötetési és közlekedési lehetőségek miatt hathatós segítséget még a szomszéd őrsök sem nyújthattak és a századparancsnokságok egyáltalán nem rendelkeztek manővereztethető tartalékokkal. Ezt az egy lépcsős határőrizetet igazán nem lehetett hatékonynak tekinteni, legfőbb erénye az volt, hogy az adott körülmények között egyáltalán létezett. Csapaterő lényegében csak a 150 őrsön volt. Ezek tevékenységének alapját a járőrök vezénylése képezte. Határzárak létrehozásához razziák gyors erő-átcsoportosításához azonban csak szovjet és magyar honvéd kötelékekkel való megerősítéssel tudtak olyan erőösszpontosítást kialakítani, amivel már eredményesen harcolhattak a nyugati és a keleti határvidéken garázdálkodó fegyveres bandák ellen. Ezek a megerősítések azonban ideiglenesek és esetlegesek voltak.

A határőrizetnek szinte nem is volt mélysége, hiszen csak egyetlen lépcsőből, az egymás mellett elhelyezkedő őrsökből állt, de ezek is a maguk hozzávetőleg 2 fő/km elméleti járőrsűrűségükkel legfeljebb egy vonalas határőrizetet valósíthattak meg, tevékenységük csupán az államhatártól számított 100–200 méterre korlátozódott. Ilyen körülmények között a határőrizet hatékonysága csak igen alacsony szintű lehetett.

Ha ezt a meglehetősen szerény határőr szervezetet összehasonlítjuk a világháborús évek, főleg a területvisszacsatolásokat követő évek határhadász szervezetével⁶ meglepő különbséget tapasztalunk. Az újonnan felállított szervezetből teljes egészében kihagyták a komoly létszámú és jól felfegyverzett határvédelmi elemeket, de még a korábbi határszolgálatos részhez viszonyítva is elmaradt az új határportyázó századok szervezete, létszáma, lehetőségei. Mindez annak a következménye volt, hogy megváltoztak a politikai, katonai célok, és nem utolsósorban az ország lehetőségei.

A II. világháború lezárásától 1946 tavaszáig terjedő időszak Magyarországon egyrészt az újjáépítés és fokozatos konszolidáció, másrészt a politikai hatalomért folytatott harc jegyében telt el. E harc egyik fontos színtere éppen a hadsereg, és ott a döntő befolyás megnyerése volt. Az ország nehéz gazdasági helyzetére tekintettel, valamint – a békeszerződés megkötéséig a magyar hadsereg felett rendelkező – Szövetséges Ellenőrző Bizottság nyomására a kormány a hadsereg állományának igen jelentős mértékű csökkentését határozta el, amelyet összekötött egy jelentős mértékű szervezeti változtatással is.

Erre 1946 márciusában került sor. A hadsereg új hadrendje megkísérelte feloldani azokat a feszültségeket, amelyeket az 1945-ös szervezet még magán viselt. Ennek során a határőr csapatokat kivonták a kerületparancsnokságok alárendeltségéből és új irányító szervként létrehozták a vezetésükre hivatott Határőr Parancsnokságot. Ezzel megteremtődött a határőrség centrális vezetésének lehetősége. Élére a magas katonai képzettségű kommunista PÁLFFY Györgyöt, törzsparancsnokául a hasonló beállítottságú NÉMETH Dezsőt állították, biztosítva a kommunista párt döntő befolyását a szervezet felett. Ezt a tendenciát tovább erősítette az átszervezett honvédség más szervezeteitől, csapataitól a határőrséghez átirányított kommunisták magas száma. Míg a honvédség létszámát drasztikusan 13 500 főre csökkentették, addig annak részét képező határőr csapatokét még növelték is. Így állhatott elő az a helyzet, hogy a honvédség közel felét kitevő 6588 fős határőrség az ország legnagyobb magasabbegységévé, s közben a baloldal hatalmi harcának erős fegyverévé vált.

Ezek mellett azonban nagy jelentőségű volt a többi szervezeti változtatás is. Az új szervezet – a határőr csapatok korábbi kettős tagozódása mellett – egy újabb vezetési szintet is tartalmazott. A Határőr Parancsnokság 14 határhadász zászlóalj-parancsnokságot irányított, akik alá 3–4, összességében 50 határhadász századparancsnokság tartozott, akik viszont átlagosan 4–6 határhadász őrsöt vezettek. Így az őrsök száma a korábbi 150-ról 250-re emelkedett. Az új őrsöket a veszélyeztetettebb irányokban állították fel, valamelyest összpontosítva ezzel a rendelkezésre álló erőt. E törekvésnek azonban határt szabott az a körülmény, hogy az adott időszakban valamilyen szempontból szinte minden határszakasz frekventáltnak számított.⁷

Az 1946-os szervezet hibája az volt, hogy egyik vezetési szinten sem szerveztek tartalék alegységet, így továbbra is egy lépcsős hadrendben, csupán egy–két kilométer mélységben portyáztak a határ

mentén. A századparancsnokságok semmilyen mértékben, a zászlóaljparancsnokságok is csak annyiban rendelkeztek tartalékkal, amennyiben a kiképző századok erői razziákban határőrizeti, más vonatkozásban karhatalmi tartalékként alkalmazhatóak voltak. A kiképzés ciklikussága és folyamatjellege miatt azonban a kiképző alegységek csak időnként voltak alkalmazhatóak. Ezt a csekély lehetőséget azonban a tartalék erők iránti szükséglet messze meghaladta.

A szervezeti nehézségek mellett különösen a határőr csapatok katasztrofális anyagi helyzete volt az, ami negatív módon hatott a határszolgálat ellátására, amely az északi, keleti és déli határszakaszokon elsősorban elhelyezési nehézségek formájában jelentkezett. Itt, az 1938-at követő területvisszacsatolás időszakában a határvadász kötelékek elhagyták objektumaikat és a régi–új határokon alakították ki diszlokációjukat, miközben a régi laktanyáik, raktáraik és más épületeik átadásra, értékesítésre és különböző célú felhasználásra kerültek. A fegyverszüneti szerződés értelmében helyreállított határokon az újjászerveződő határportyázó alakulatok már semmit nem találtak az egykori objektumokból. Romos, elhagyott tanyákban és más szükségépületekben alakították ki az őrsöket, esetenként a falu több pontján igénybevett épületekben szétszétva helyezték el egyetlen őrs állományát. Csak a szerencsésebb őrsök jutottak hozzá a felosztott csendőr őrsök objektumaihoz.⁸

Az anyagi ellátás többi területén sem volt jobb a helyzet. A legénység ruházata és lábbelije kezdetben rendkívül vegyes képet mutatott és rossz állapotban volt. Amilyen ruházati anyagokat sikerült beszerezni, olyannal látták el az állományt. 1945 végén még előfordult, hogy nem volt minden határőrnek a téli időjárásnak megfelelő lábbelije, s olyan őrs is akadt, ahol a szolgálatból bevonuló járőr bankancsára várt a portyára kiinduló új járőr. A fegyverzet is rendkívül vegyes volt. Ugyan jutott mindenkinek, hiszen csak pár hónappal voltak a háború után, azonban több típus is használatban volt, ami a javítási problémák mellett a megfelelő lőszer utánpótlásának a nehézségeit is felvetette. Ezek az anomáliák csak lassan szűntek meg, annak függvényében, ahogy a frontról, fogolytáborokból hazaérkező katonáktól a kincstári felszerelést bevonták és újraosztották a felállított alakulatok között, illetve ahogy az 1946 márciusi leszerelések nyomán azok bevonásra kerültek.

Hasonló képet mutatott a határportyázó alakulatok élelmezése is. Központi ellátás nem volt, a századparancsnokságok és az őrsök teljesen magukra voltak utalva. A minisztérium a kerületparancsnokságok útján igyekezett néhány mázsa sót és más csereeszközt juttatni az őrsöknek, ahol a parancsnokok a helyi lakosság körében más élelmiszerre cserélték azokat. Gyakran az őrsök a helyi földosztó bizottságoktól néhány hold földet igényeltek, s ezen kezdtek gazdálkodni. Ez azonban csak szükségmegoldás lehetett, hiszen így az egyáltalán nem nagy legénységi állomány egy része folyamatosan állattenyésztéssel vagy más mezőgazdasági munkával volt lekötve, hiányuk a határszolgálat hatékonyságának romlásában megmutatkozott. A határőrség ellátási nehézségei alapvetően az ország nehéz, háború utáni gazdasági helyzetéből adódtak.

Jelentős feszültséget okozott, hogy a legénységi állomány túlnyomó többsége viszonylag magas korú volt, már több éve teljesítettek katonai szolgálatot, a háború vége után szerettek volna már hazakerülni családjaikhoz, amelyek az inflációs viszonyok között amúgy is sokat nélkülöztek. Jelentős változást csak az 1946 januárjában és februárjában végrehajtott leszerelések hoztak, mikor is az idősebb korosztályokat sikerült leváltani. Ez a határportyázó századok állományának közel 50 %-át érintette.

A végrehajtószolgálat a portyázó, okmányellenőrző, áru-, fogolykísérő és ellenőrző járőrök szolgálatát jelentette. A hivatásos állomány napi 4, a sorozott állomány napi 8 óra szolgálatellátásra volt kötelezve, aminek – havi átlagban – 50 %-át éjjeli időben kellett teljesíteniük. A járőrök azonban általában 12 órára, vagy ennél is többre voltak kiküldve, mert a szolgálat alatt, azt megszakítva adott időben és helyen pihenő volt számukra meghatározva. Erre szükségük is volt, mert meglehetősen nagy területet kellett portyázással bejárniuk. A kishatárszéli forgalmat lebonyolító kettős birtokos⁹ átkelőhelyekre (ünnepnapi kivétellel) 06–20 óra között okmányellenőrző járőrt vezényeltek amely egyúttal az áruforgalmat is ellenőrizte.

A határszolgálat ellátásának legnagyobb nehézségét azonban a minden határszakaszon viruló csempészet elleni harc jelentette. A világháború után valamennyi országban ellátási nehézségek voltak, azonban különböző jellemzőkkel. Ezek kihasználása, a különböző áruk illegális és adózatlan átszállítása a határon rendkívül jövedelmező foglalkozássá nőtte ki magát. A csempészet méreteire és jellegére jellemző, hogy komoly létszámú és szervezettségű bandák létesültek lebonyolítására. Tevékenységük biztosítására gyakran felfegyverkeztek, márpedig fegyver a háború után túl sok is volt az országban. Az őrsök szinte naponta folytattak fegyveres harcot ezekkel a csempészekkel.¹⁰ Magukban az őrsök elégtelenek lettek volna a szervezett nagyobb csempészbándák felszámolásához ezért az általuk veszélyeztetettebb irányokban (pl. Sopron és Csenger környéke) razziákat szerveztek, ahol a helyi határvadász erőkön túl rendőri, vámőri, honvédségi és szovjet csapatok alkalmazásával módszeresen át-

fésülték a körül zárt területet, az ott lévő településeket és gazdaságokat.¹¹ A csempészek elleni harcok során számos határőr veszítette életét. Csak több évi küzdelem után sikerült számottevően visszazorítani tevékenységüket.

Természetesnek kell tekintenünk, hogy a háborús viszonyok között szétesett határőrizeti szervezet az újjászervezést követően ugyanazokat az eljárásokat, módszereket alkalmazta, mint azt a háborút megelőzően is tette. Nem csak a járőrök szolgálatának vezénylése és ellátása, de az alegységek mindennapi életének szervezése, irányítása is a korábbi évek, évtizedek gyakorlatának megfelelően történt. Mindezt a megegyező körülmények, valamint az eltelt idő rövidege eredményezték. Még egy ideig a két világháború közötti szabályzatok¹² rögzítették a vezetők és végrehajtók feladatait. Csupán a belpolitikai helyzet változásai tették indokolttá egyes időszerűtlenné váló szabályzók kiiktatását, kezdetben helyi kezdeményezésként születő,¹³ később központi elgondolást tükröző szabályzatok¹⁴ kiadását.

Az időszak sajátos határőrizeti jellemzője volt, hogy a honvédség szervezetében működő (tehát a honvédelmi rendszer részét képező) határporlyázó – 1946 után határ vadász – kötelékeken kívül még egy határőrizeti szervezetet létrehozta. Az 1945. augusztus 17-én felállított határrendőrség azonban nem a honvédelmi, hanem a belügyi tárca alá tartozott,¹⁵ így a rendvédelmi rendszer részét képezte. Ahogyan a határ vadász kötelékek újjászervezése lényegében az 1938–1944 közötti rendszert követte, úgy a Magyar Állami Határrendőrség megszervezése is egy, már korábban járt utat követett, igaz itt a példát egy még korábbi periódus határőrizeti szervezete, a Magyar Királyi Határrendőrség (1906–1918) szolgáltatta.¹⁶ Nyilvánvalóan alapvető különbségek voltak a két határrendőrség között, hiszen maguk az időszakok is markánsan eltérőek voltak. Az azonban tény, hogy az új határrendőrség is a belügyi tárca szervezetében és a rendőrség többi részétől elkülönülten jött létre, s még a határrendészeti kapitányságok felállítására is a monarchia határrendőrségét idézte.

A határrendőrséget a belügyminiszter a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitánysága alá utalta, azonban a rendőri szervezett jobbjára csak személyzeti és ellátási területen diszponált felette, szakmai, rendészeti irányítás tekintetében közvetlen belügyminiszteri vezetés érvényesült. A határrendőri szervezet megyei, városi, illetve járási szervei is a területileg illetékes rendőri szervektől függetlenül működtek. Az államhatár mentén 26 határrendőr kapitányságot állítottak fel, ezek 2–9 határrendőr őrsöt irányítottak. Alapvető feladatuk a távolsági, valamint a kisebb határszéli forgalom ellenőrzése, továbbá a külföldiek rendészetével összefüggő feladatok ellátása, a csempészet megakadályozásában való közreműködés, valamint a tiltott kivándorlás megakadályozása volt.¹⁷ A két eltérő rendszerhez tartozó, de egymás mellett működő határőrizeti szerv viszonya koránt sem volt felhőtlen, főleg a végrehajtás szintjén. A határrendőrök kezdetben honvéd egyenruhában látták el szolgálatukat, csupán megkülönböztető rendőrségi karszalagot viseltek. 1946-ban azonban a rendőrség új egyenruhával való ellátásakor őket szerelték fel azzal elsőként.

Az 1946. évi átszervezés a határrendőri szerveket is érintette, a határrendészeti kapitányságok számát 34-re, az őrsök számát pedig 154-re emelték. Összlétszámukat is növelték, azonban a létszámproblémákat ez is csak enyhítette, de nem oldotta meg. Feladataik is szélesedtek, a korábbiakon túl a kishatárforgalmi okmányok kiállítására mellett rendőrnnyomozói feladatokat is elláttak, részt kellett venniük a hadifogságból, deportálásból, kényszermunkából hazatérők utazását, szűrését szervező hazahozatali bizottságok munkájában is, miközben a magyarországi németajkú lakosság kitelepítése, valamint a Csehszlovákia által kioroszakolt lakosságcsere jelentősen kedvezőtlenebb körülményeket teremtett munkájukhoz. Az 1947. évi békeszerződés ugyan tisztázta és véglegesítette a határokról a kérdés és ezzel lehetővé tette a szomszédos államok szükséges határszerződéseinek megkötését, egyúttal azonban több határrendészeti feladattal is terhelte a határőrizeti szervezeteket.

1948-ra ugyan nagyjából sikerült konszolidálni a határőrizeti szervezetet, azonban a társadalom politikai életében végbemenő átrendeződés különösen messze ható következményekkel járt általában a fegyveres szervezetek, ezen belül a határőrizeti szervezetek életére. Az igazolási eljárások, a B-listázások hatására fokozatosan kiszorították az államhatalmi szervezetekből azokat a személyeket, akikről csak a legkisebb mértékben is feltételezték, hogy adott esetben akár csak kívánhatja a régi rend restaurálását és nem viszonyul maximális lojalitással az akkoriban népi demokratikusnak nevezett, valójában szovjet típusú társadalmi berendezkedés iránt. Ugyanakkor – a rövidesen mindenütt megjelenő szovjet tanácsadók¹⁸ sugallatára – nagyon tudatos személyzeti (káder) munkával szakmailag ugyan felkészületlen, de politikailag elkötelezett fiatalokat irányítottak a hadseregbe, így a határ vadászokhoz is, akik rendkívül gyors karriert futottak be és jutottak rövid idő alatt vezető beosztásokhoz. Mindezek a fegyveres szervezetek politikai semlegességének feladását, sőt egyenesen pártpolitikai elkötelezettségét eredményezték.¹⁹

Határőrizet háborús felkészítése.

A határőr szervezet további változásait az 1940-es évek végén a nemzetközi és belpolitikai körülményekben beállt erőviszony-változások a biztonságpolitika gyökeres átalakításán keresztül határozták meg. Belpolitikai síkon a baloldal hatalomra jutása, majd a koalíciós kormányzás felszámolása, a proletár diktatúra megteremtése determinálta a honvédelmi politikát. 1948. január 29-én az MKP Politikai Bizottsága egyértelműen meghatározta, hogy a honvédelem minden kérdésében a Szovjetunióra kell támaszkodni és a két munkáspárt egyesülési kongresszusa után ez a törekvés maradéktalanul érvényre jutott.

Az egyáltalán nem letisztult belső állapotok rendezésére a kormányzat széleskörű intézkedéseket tett, ezek egyike volt a belügyminisztérium egészét érintő szervezeti változtatás is. Ennek során a Magyar Állami Rendőrség Államvédelmi Osztályát kivették a rendőri szervezetből és közvetlenül miniszteriális irányítás alá helyezték, továbbá középfokú hatósággá fejlesztették.²⁰ Az intézkedés nem csupán a hatósági jogkör kiszélesítésével (rendőrhatalósági felügyelettől az internálásig), hanem számottevő szervezeti változtatással is együtt járt. A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságának szervezetébe illesztették az államrendőrség határrendészeti, folyamrendészeti, légi közlekedés-rendészeti szerveit, a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóságot, az útlevélosztályokat is. A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága szervezetébe került határőrizeti szervezet teendőit a központilag irányított 21 határrendőr kapitányság látta el. Maga a határrendészet továbbra is a rendvédelmi feladatkörben maradt, de szervezete már levált a rendőri szervezettől és a kialakuló államvédelmi szervezethez kapcsolódott, amely ekkor még nem önállósodott, a rendvédelem része volt, csupán szerepe vált hangsúlyozottabbá. Mindez a változás a korabeli határőrizet másik szervezetét, a határőrséget nem érintette, az továbbra is a honvédelmi rendszer részeként funkcionált.

A nemzetközi élet változásai két irányból is hatottak a honvédelem fejlesztésére. Egyrészt a világpolitikában meghatározó szerepet játszó csoportosulásokban döntő átrendeződés ment végbe, másrészt a nemzetközi kommunista mozgalmon belüli ellentétek éleződtek ki olyan mértékig, hogy azok még a honvédelmi politika újrafogalmazását is elindították.

A második világháború egykori szövetségesei között elmélyült a szakadék, új csoportosulások születtek, melyek új célokat tűztek maguk elé. Az egyik egy világforradalmi folyamattal számolt, ennek révén igyekezett nagyhatalmi pozícióinak kiterjesztésére és megszilárdítására, a másik hasonló indítástól törekedett az előbbi szándék megakadályozására. E, kezdetben csak versengés jellegű küzdelemből, melyből nem hiányzott az atommonopóliumon alapuló presszió, illetve a nukleáris fegyver megszerzésére irányuló törekvés, rövidesen éles szembenállás alakult ki. CHURCHILL 1946-os fultoni beszédében „vasfüggöny”-ként²¹ meghirdetett – a szovjet kommunista blokk körül létrehozott – katonai, politikai, gazdasági blokádból szinte törvényszerűen következett az elszigeteltek hasonló reakciója. Az 1949-ben ennek szellemében hívták életre a NATO-t, amelynek már a földrajzi elhelyezkedése is kétségtelenné tette annak célját. Ezt a Szovjetunió és új szövetségesei konkrét fenyegetésként élték meg.

Az érdekszférájának perifériáin állomásoztatott idegen katonai erő érthetően a veszély érzetét keltezte a Szovjetunióban és válaszlépésekre, mindenekelőtt védelmi készségének, lehetőségének fejlesztésére sarkalta. A Szovjetunió, hogy elkerüljön egy újabb váratlan támadást, és területének ismételt hadszíntérré válását, az „előretolt védelem” elvét követve meggyorsította és kikényszerítette a befolyási övezetébe tartozó közép- és kelet-európai országok társadalmi átalakulását, kétoldalú egyezményekkel magához kötötte őket és megnövelte a térségben állomásozó csapatainak a számát. 1948-ban már 22 hadosztály (közel félmillió katona) tartotta ellenőrzése alatt az így kialakított biztonsági övezetet. A Szovjetunió és szövetségesei azonban erősen eltúlozták egy újabb világháború kirobbanásának közvetlen veszélyét. Úgy számoltak, hogy a háború elkerülhetetlen, és az a közeli években feltétlenül be fog következni. Ennek érdekében elhatározták az ekkor még egységes szövetségi rendszert nem alkotó, de kétségkívül erős kézzel összetartott országok erőltetett háborús felkészítését, s annak részeként a haderő felszított ütemű fejlesztését.

Magyarországon is ennek az elgondolásnak megfelelően alakították ki a honvédelmi politikát. A csak nem rég hatalomra került baloldali politikai erők kritika nélkül elfogadták a Szovjetunió védelmi doktrínáját, és annak megfelelően változtatták meg az ország biztonsági politikáját. A magyar politikai és katonai vezetés ekkor adta föl azt a biztonságpolitikai elképzelését, amely az ország biztonságát a nagyhatalmakkal való együttműködési készségen alapuló rendszerre helyezte. Eddig a határ és kisebbségi ellentétek miatt legfeljebb a szomszédos, Magyarországgal közel azonos nagyságrendű országokat tekintették veszélyforrásnak. A szovjet befolyás alatt álló magyar kommunista vezetés felülírta ezt a hagyományos, az ország, a magyar nép történelméből s földrajzi térség reális viszonyaiból adódó el-

lenségképet, s a fő veszélyforrásnak egy távoli, eddig a térségben igazán meghatározó szerepet alig játszó Amerikai Egyesült Államokat jelölte meg potenciális ellenfélnek, miközben vele szemben az ország biztonságát egy kétes értékű internacionalizmuson alapuló szovjet védelmi rendszertől remélték.²²

A biztonságpolitika ilyen gyökeres változása a honvédelem előtérbe kerülését, ezen belül a Magyar Néphadsereg fokozott ütemű fejlesztését vonta maga után olyankor, amikor az ország újjáépítése igazán még be sem fejeződött, s az ország gazdasága erőtlen volt. Mindezen körülmények ellenére már az 1940-es évek végén megkezdtek az évről-évre egyre növekvő mértékű, az ország gazdasági teherbíró képességét meghaladó hadseregfejlesztést, ami 1952-ben már azt eredményezte, hogy a honvédelmi tárca az ország teljes költségvetésének több mint 20 százalékát használta fel.²³ A honvédség háborús felkészítésének ez a felfokozott mértéke természetesen érintette annak szerves részeként a határőrséget is. Fejlesztésében előtérbe kerültek az újonnan valószínűsített hadművelési irányokhoz igazodó határvédelmi elemek.

Ennek keretében valósult meg a határőr csapatok létszámának emelése, szervezetének több lépcsős felfejlesztése. 1948-ban még nem változtatták meg szervezetet, az 1948. március 15-én életbelépett „Pilis-I” fedőnevű hadrend csupán a határvadászok megnövelt, 7795 fős létszámával számolt. Ez a létszámnövelés még nem tette erőssé a határőrséget, de arra elegendő volt, hogy valamelyest megerősítsék a nyugati és déli viszonylatban lévő őrsöket és valamennyi határvadász zászlóaljnál szervezzenek kiképző századot, amely ugyan korlátozott mértékben és módon, de mégis csak valamennyire manővereztethető tartalékot jelentett. Az 1949. márciusban életbelépett „Klapka” hadrend szerint a határőr csapatokat már nem parancsnokság, hanem Határőr Főparancsnokság irányította, azonban ez csak gesztus értékű változtatás volt, igazi tartalommal nem bírt. Közvetlen alárendeltségébe 14 határvadász zászlóalj, egy határvadász kiképző zászlóalj és egy önálló határvadász híradó század tartozott. A határvadász zászlóaljak 2–3 határvadász századot irányítottak, összesen 43-at, míg a határvadász századok alárendeltségébe 3–6 őrs tartozott, amelyekből összesen 194 őrizte az államhatárt.²⁴ A nagyobb jelentőségű változás az őrsök létszámának differenciálásában jelentkezett. A korábban nagyjából azonos létszámú őrsökkel ellentétben, 1949 tavaszán a veszélyesebb iránynak ítélt nyugati és déli határszakaszok őrszeit 33 fős őrsökké fejlesztették, míg a más határszakaszon csupán 17 fős őrsök látták el feladatukat. A változás nyugati és déli viszonylatban számottevő erőösszpontosítást eredményezett, mivel itt az őrsök határszakasza kisebb, létszáma viszont közel kétszerese volt a más viszonylatú őrsökének. Lényeges tartalékot azonban még ekkor sem szerveztek egyik vezetési szinten sem, a határőrizet lényegében még mindig egy lépcsős volt, csupán bizonyos mértékig összpontosított.

Az ország honvédelmi politikájára, s azon belül a határőrizet változására rövidesen egy másik külső körülmény is meghatározóan hatott. Míg a térség szovjet befolyás alá került országai általában elfogadták a Szovjetunió vezető szerepét, fejlődésük útját a szovjet példa adaptálásában látták, addig Jugoszlávia, amely ugyan szintén a szocialista társadalom felépítését tűzte ki célul, egy sor döntő jelentőségű kérdésben eltérő politikai gyakorlatot folytatott. Ezért a nemzeti kommunista pártokat összefogó Tájékoztató Iroda 1948-ban és 1949-ben határozatokban ítélte el Jugoszláviát, s annak politikáját. A magyar politikai vezetők elsőként csatlakoztak az elítélő határozatokhoz, minek következtében Magyarország és Jugoszlávia viszonya váratlanul és gyorsan megromlott. Mivel a kiközösítési szándékot a jugoszláv vezetők sem hagyták nyomatékos válasz és ellenlépések nélkül, a helyzet rövidesen olyan mértékben kiéleződött, hogy 1949-ben RÁKOSI a kommunista párt főtitkára egyik helyzetelemző beszédekben azzal vádolta Jugoszláviát, hogy 700 000 fős hadserege arra készül, hogy rátörjön Magyarországra. Ez persze nagyon erős túlzása volt a kialakult feszültségnek, azonban arra a következtetésre juttatta a magyar kommunista vezetést, hogy – figyelembe véve a Burgenlandban állomásozó szovjet csapatokat is – a közelgő világháború első szakaszában Magyarországot valószínűleg délről, a partraszálló amerikai és jugoszláv csapatok részéről fogja támadás érni, ezért a védelmi felkészülés során a déli határszakasz védelmére kell összpontosítani. Ezt az eltökéltségüket tovább erősítette, hogy 1949 elejétől valóban egyre nőtt a határtérségben elkövetett provokációk száma és súlyossága.

A határőrizeti rendszert alapjaiban érintő politikai döntés született amikor a déli viszonylatot a legveszélyesebbnek, az ország biztonságát tekintve a legfontosabbnak minősítették. Ezt követően gyors, szigorú és hatékony intézkedések sorozatával látványosan megerősítették a jugoszláv határszakaszt, majd rövid időn belül teljesen le is zárták azt. Ezzel megszüntették itt a kettős birtokosságot, a kishatármenti forgalmat, rokoni, kulturális szálakat metszve el ezzel. Az ekkor foganatosított intézkedések közül csak a szervezeti változásokat szem előtt tartva azt látjuk, hogy két nagyobb hullámban következett be az átalakítás.

1949 októberében a „Zalka” hadrend szerinti szervezeti átalakítás legfontosabb jellemzője az volt, hogy a déli viszonylatú zászlóaljakat erősítették meg, még a nyugati zászlóaljak terhére is. Az átcsó-

portosítás méreteit jól érzékelteti, hogy a korábban is fontosnak ítélt és ezért már korábban is megerősített déli viszonylatban ekkor az átcsoportosított erőkből egy teljes zászlóalj-parancsnokságot, 5 új határvadász századparancsnokságot, valamint 36 őrsöt állítottak fel, a belső átcsoportosítások mellett. De nem volt kevésbé jelentős a fejlesztés másik fontos vonása sem, hogy az 5 déli viszonylatú zászlóalj parancsnokság közvetlen alárendeltségében egy-egy 22 fős tartalék őrsöt állítottak fel.²⁵ Ezeknek nem volt saját őrizendő határszakaszuk, de még csak működési területük sem. A zászlóaljparancsnok a határőrizeti helyzet függvényében alkalmazta őket. Vitathatatlan hatékonyságukat csak az a körülmény rontotta, hogy ezek többnyire a zászlóaljparancsnokság állomáshelyén, a végrehajtó alegységektől távolabb nyertek elhelyezést, s az akkori közlekedési, manőverezési lehetőségek mellett alkalmazásuk gyakran késedelmes volt. Az 1949 októberi szervezet a határőrizeti erők nagy koncentrációját hozta létre a legveszélyesebbnek ítélt déli viszonylatban. Elsőként ugyancsak itt alakították ki a határőrizet második lépcsőjét.

Az állami és politikai vezetés azonban olyan mértékben túlértékelt a nemzetközi helyzet éleződését, a háborús fenyegetettséget, hogy nem elégedett meg a határőrizet ilyen jelentős megerősítésével sem, ezért még 1949 novemberében jelentős létszámmal és további szervezeti átalakítással erősítette a déli és kisebb mértékben a nyugati határszakaszt.

Mindemellett tovább differenciálták az első lépcsőben lévő őrsöket: 36, 21 és 14 fős őrslétszámok kialakításával törekedtek arra, hogy a főirányokban kellő erőösszpontosítást érjenek el.²⁶ A főerőkifejtés délre való áthelyezése olyan mértékű volt, hogy 1949 végén már a zászlóaljkánál lévő állomány 50 %-a déli, 20 %-a nyugati és 30 %-a az összes többi viszonylatban teljesítette feladatát.

Ezeknek az intézkedéseknek a nyomán 1949 végére délen, a jugoszláv határ mentén három, nyugaton két lépcsős határőrizeti rendszer alakult ki, ami az adott időszak vezetési, technikai, stb. viszonyai közepette meglehetősen jó hatékonysággal működött. Más kérdés, hogy az összpontosítás a helyzet téves értékelésén alapult, és a politikai vezetés által megfogalmazott fejlesztési célkitűzések nem a társadalom valós igényeit foglalmazták meg, a fejlesztés üteme pedig – figyelembe véve a fejlesztés más területeit és a honvédség egészét is – meghaladta a gazdaság teherbíró képességét.

Azonban határőrizet háborús felkészítésének a határőr szervezet átalakítása csak az egyik elemét képezte. Feladatainak eredményesebb ellátása érdekében már 1948-ban rendőrségi jogkörrel ruházták fel a határvadász alakulatok parancsnokságait és tagjait.²⁷ Ez a jogkör elsősorban a nyomozati és eljárási tevékenységet alapozta meg. A határ mentén védelmi célú letarolást végeztek, ennek során a határtól 50, illetve 200 méteres sávban élő lakosságot teljesen illetve részlegesen kitelepítették,²⁸ a korábban itt álló építményeket lerombolták, függetlenül attól, hogy azok milyen korábbi funkciót láttak el. Az ekkor kijelölt határsávokban és határövezetekben igen szigorú korlátozó rendszabályokat vezettek be, amelyek ugyan ellenőrizhetőbbé tették a határtértséget, de alakosság életét, mozgását, munkavégzését igen megnehezítették. Mindezekon túl a magyar határőrizettől teljesen idegen, addig sosem alkalmazott összefüggő robbanó műszaki zár kiépítését kezdték el, hogy „biztonságosabbá” tegyék a határőrizetet. Ugyan nem a határvadászok készítették, de a határvédelmi rendszer háborús felkészítését szolgálták a honvédség műszaki alakulatai által a déli határszakaszon kiépített védelmi létesítmények.

Ilyen, vagy ehhez hasonló intézkedések a jugoszláv határszakasz túloldalán is életbeléptek. Jugoszlávia már 1948-ban lezárta néhány határon átvezető utat, hogy korlátozza a kettős birtokosok határon át történő szabad mozgását. A magyar tiltakozást a jugoszláv hatóságok figyelmen kívül hagyták, sőt megkezdték a magyar kettős birtokosok földjeinek kisajátítását.²⁹ 1949-ben a jugoszláv hatóságok már nem állítottak ki a határátlépéshez szükséges igazolványokat, s rövidesen az ilyen igazolványok kiadására jogosult Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóság Határ-, Folyam- és Légirendészeti Alosztálya is hasonlóan járt el. Mindezek egyértelműen mutattak azon politikai szándék felé, amit végül az Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetésének Államvédelmi Bizottsága 1949. szeptember 29-i ülésén határozott el, nevezetesen a déli határvidéket teljesen le kell zárni.³⁰

Határőrizet a belbiztonság rendszerében.

Az új állambiztonsági koncepció gyökerei egyrészt a Szovjetunió, másrészt az illegalitásból kilépő Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP), majd a Magyar Kommunista Párt (MKP), később pedig a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) politikai gyakorlatában keresendő. A kommunisták – okulva emigrációban és illegalitásban töltött évtizedeik tapasztalatain – kezdettől fogva nagy súlyt helyeztek belügyi, rendőrségi pozíciók kialakítására, majd bővítésére. Már 1946-ban befolyásuk alatt álló államvédelmi osztályt hoztak létre a Magyar Állami Rendőrség szervezetében, amely a következő évek politikai harciban komoly és hatékony fegyvernek bizonyult kezükben. A politikai hatalom megszerzése után ennek továbbfejlesztésében látták vezető szerepük megtartásának egyik legfontosabb zálogát. 1949-ben

függetlenítették a rendőrségtől és a Belügyminisztérium egyik közvetlen szervezeteként működő Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságot hoztak létre belőle. Ez a szovjet belbiztonsági rendszerhez igazodó hatóság nagy jelentőségű szervezetté vált, s bár már rendelkezett karhatalmi alakulatok felett is, még nem volt igazán elegendő nagyságú erő ahhoz, hogy az egész országban, minden körülmények között biztosítsa a kommunista vezetők kizárólagos hatalmát. Jól érzékelték ezt a hatalom birtokosai, ezért – nem kevés moszkvai ösztönzésre – úgy döntöttek, hogy teljes egészében átveszik és Magyarországon is megvalósítják a Szovjetunió belbiztonsági rendszerét, hiszen az jól bevált, eredményesen működő rendszer. (Ugyanez a rendszer épült ki a szovjet befolyás alatt álló országok mindegyikében, még Jugoszláviában is). A szervezet további fejlesztése azonban újabb, bekebelezhető szervezeteket, és a hatáskör még további bővítését igényelte. Ez azonban a belügyi tárcán belül már nem volt megoldható.

A honvéd határőrség belügyi szervezetbe való helyezése már a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Államvédelmi Bizottságának (MDP KV ÁVB) 1949. április 26-i ülésén felvetődött,³¹ de csak az év végére alakult ki a végrehajtásához megfelelő helyzet. Eredetileg a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága szervezetébe való beillesztésre gondoltak – ezzel a rendvédelem rendszerébe került volna –, időközben azonban felerősödtek az Államvédelmi Hatóságot önállósítására és a miniszteriális felügyelet alóli függetlenítésre irányuló szovjet és hazai törekvések, így a határőrség átalárendelésére az Államvédelmi Hatóságot függetlenítésével egyidejűleg került sor. Ezért a határőrséget a honvédelmi rendszerből nem a rendvédelmi, hanem az ekkor kialakuló belbiztonsági rendszerbe került.³² Az átalárendeléssel egyidejűleg a katonai elhárítás is az Államvédelmi Hatóságot szervezetébe került, így ez a hatóság részben ezen a vonalon, részben pedig fegyverei erői (határőrség, belső karhatalom) révén a honvédelmi rendszerhez is kapcsolódhatott.

A határőrség átszervezésének szükségességét a honvédelmi miniszter 1949. december 30-án kelt 17. sz. napiparancsa és az Államvédelmi Hatóságot vezetőjének ugyanakkor kelt parancsa csupán így indokolta „A Határőrség átadása az Államvédelmi Hatóság kötelékébe a határszolgálat különleges tulajdonsága és az államhatár fokozottabb őrzésének megerősítése szempontjából történik”. Ebben az üres, semmitmondó indoklásban nyoma sincs a valós okoknak, hogy Magyarországot öt évvel a világháború után ismét háborúra akarják felkészíteni, s hogy újszülött politikai vezetői olyan mértékben hajlandóak kiszolgálni a szovjet vezetést, hogy készek bármit átvenni, megvalósítani, amit azok javasolnak, legfőképpen pedig azt a belbiztonsági mintát, amely majd diktatúrájuknak legfőbb eszköze, hatalmuk hű támasza lesz a következő években. Ezzel lezárult a határőrség történetének három évtizedes, a honvédség szervezetében eltöltött szakasza. A körülmények azonban nem kedveztek a polgári magyar társadalom által korábban már kiválasztott rendvédelmi jellegű határőr testület visszaállításához. Ez akkor föl sem merült, ellenkezőleg, a változások néhány évtizedre egy sokkal militánsabb, az európai fejlődés vonalától sokkal távolabb eső határőrségi formát hoztak.

A határőrség államvédelmi rendszerbe illesztése váratlanul, előkészítés nélkül és rendkívül rövid idő alatt – 1949 utolsó két hetében – ment végbe. Csupán néhány államvédelmi tisztből álló bizottság pár napig formálisan vizsgálódott a határőrség főparancsnokságán, majd átvették a szervezetet és a felette való intézkedés jogát. Egyidejűleg felmentették SZALVAY Mihály vezérőrnagyot³³ főparancsnoki beosztásából s helyette egy megbízhatóbbnak ítélt államvédelmi tisztet, KAJLI József államvédelmi alezredest neveztek ki a határőrség parancsnokává.³⁴ Felmentették helyetteseit, az összes osztályvezetőt, s valamennyi határvasdász (rövidesen határőr) zászlóalj élére államvédelmi tisztet neveztek ki, akik legfeljebb ha felszínes határőrségi ismeretekkel rendelkeztek. Bizonyára ez is oka volt annak, hogy a szovjet tanácsadók által közvetített szovjet szervezet, eljárás, szabályzat stb. olyan gyorsan gyökeret vert az Államvédelmi Hatóság Határőrségnél.

Az átadást követő évben gyökeresen átalakították a határőrséget, s néhány minimális eltéréstől eltekintve a szovjet határőrség kicsinyített másává tették. A határőrségnél tevékenykedő szovjet katonai tanácsadók vezetőjének már az átadáskor meglévő részletes, személyre szóló javaslatával szinte teljes mértékben megegyező módon kicserélték és „megbízhatóbbá” alakították a tisztí és tiszthelyettesi állomány jelentős részét.

Az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 041. sz. parancsával³⁵ elrendelt átalakítás olyan mértékű személy és eszközmozgást eredményezett, hogy azt csak egy teljes év leforgása alatt, fokozatosan lehetett végrehajtani. E szerint a határőrség az államvédelmi szervezetbe illeszkedett, országos parancsnokságra (és ennek közvetlenjeire), továbbá 9 határőr kerületre és egy önálló zászlóaljra tagozódott. A kerületek még tovább 2–4 (összesen 29) zászlóaljra, azok pedig őrsőkre tagozódtak. 1951. február 1-jével a határőrség átvette a volt határrendőrség feladatának, állományának és eszközeinek nagy részét. A 24 forgalomellenőrző pontot (FEP) közvetlenül a kerületparancsnokok irányítása alá helyezték. Az

ekkor kialakított szervezeti struktúra kisebb–nagyobb változtatásokkal lényegében az 1980-as évek végéig fennmaradt.

Az Államvédelmi Hatóság Határőrséget és a Belső Karhatalmat 1952-ig formálisan közös parancsnokság irányította, valójában a két szervezet határozottan elkülönült egymástól. A karhatalmat a párt vezetői áttételek nélkül, közvetlenül irányították. A szervezet további új vonásai voltak a déli és nyugati viszonylatban felállított határ menti felderítő szolgálatok és a műszaki zárrendszert kiszolgáló műszaki alegységek. A tartalékokat tovább erősítették, a déli és nyugati kerületek már tartalék századokat kaptak, sőt délen még a zászlóaljok tartaléka is század erejű volt.

Tekintettel a háborús konfliktus feltételezett veszélyére, a déli kerületeket tartalék századaiban, a lövészsakaszok mellé géppuskás és aknavető-szakaszokat is szerveztek. Az őrsök 60, 50, 40 illetve 25 fős szervezetűek voltak. Délen az összes őrs 60 fős volt, de ezeket gyakorta még meg is erősítették. A határőrizet megnövekedett jelentőségét mi sem érzékelteti jobban, mint létszámviszonyainak alakulása. Míg 1945-ben 5000 főre tervezték szervezetét, 1949 végén létszáma 13 000 fő volt, de 1950 végén a 13 550-at, 1952 végén pedig már a 18 000-et is meghaladta.³⁶

A határőrségnek az Államvédelmi Hatóság szervezetébe illesztését követően alapvetően megváltoztatták a tisztikarának az összetételét is, ezzel kívánták biztosítani e testületnél is az államvédelmi szervezet elkötelezettségét, osztályhűségét. Az átszervezéshez kapcsolt politikai tisztogatás során 168 tisztet és 248 tiszthelyettest távolítottak el a testületből.³⁷ Eltávolításukkal megfosztották a határőrséget ezek komoly határőrizeti, anyagi, ellátási stb. tapasztalataitól, aminek a következményeit az egész határőrség, különösen pedig a parancsnokságok hosszú ideig érezhették. A „régii” tisztak megmaradt szűk csoportja pedig az 1954 utáni létszámcsökkentések áldozata lett.

Az eltávolítottak helyének feltöltésére és az új szervezet fokozottabb igényeinek kielégítésére több száz munkás és paraszti származású – elsősorban Magyar Dolgozók Pártja tagjai közül – fiatalok vettek fel a hivatásos állományba, gondosan ügyelve a származás szerinti összetétel adminisztratív szempontjára. 1952 elejére az 1 454 fős tisztikar 88,6 százaléka már „új tiszt” volt, azaz olyan – szinte kizárólag munkás vagy paraszti származású – fiatal, akit származása, politikai elkötelezettsége alapján választottak ki és gyorsított tanfolyamokon készítettek fel tiszti beosztására, és aki társadalmi emelkedését kizárólagosan a szocialista rendszernek köszönhette. Ezzel persze alaposan visszaesett a hivatásos állomány katonai képzettségének színvonala, aminek számottevő javulását csak 1950-es évek közepe felé, az új tiszti iskolák első évfolyamainak szolgálatba állásával lehetett észlelni.

A határőrség legénységi állománya sorozás és behívás útján került állományba. A besorozott legénység szolgálati ideje az időszak nagyobbik részében 3 év volt, aminek elteltével kérhette a továbbszolgálat engedélyezését, illetve a hivatásos állományba vételt. Elnevezésükre az Államvédelmi Hatóság vezetője 1951-ben a korábbi „államvédelmi őrs” helyett az „államvédelmi honvéd”, néhány hónappal később pedig az „államvédelmi határőr” rendfokozati elnevezést vezette be, továbbá elrendelte a korábban használatos „bajtárs” helyett az „elvtárs” megszólítást.³⁸ Öltözetük megegyezett a honvédséggel, azonban zöld parolijuk, vállapjuk és zöld szalagos tányérsapkájuk után a köznyelv „zöldávósoknak” nevezte őket. A lényegi változás azonban nem ezekben, hanem az elkötelezettséget tett szervezet vezetésében, működési szellemében mutatkozott meg.

A szovjet szabályzatok adaptálása, a szovjet határőrizeti rendszer magyarországi megvalósítása, valamint a vezetők Szovjetunió iránti elkötelezettségének biztosítása megkívánta, hogy a határőrség vezető beosztású tisztjei a Szovjetunióban végezzék a magasabb katonai iskolákat, tanfolyamokat, a helyszínen tanulmányozva a szovjet határőrizet gyakorlati kérdéseit. Az onnan visszatért határőr tisztek elkötelezettsége nyilvánvaló volt, előttük biztos karrier nyílt.

1950–1953 közötti időszakban az állami költségvetés igen jelentős részét fordították honvédelmi kiadásokra. Ebből fakadóan az Államvédelmi Hatóság és ezen belül a határőrség is komoly összegeket fordíthatott eszközrendszerének fejlesztésére. E fejlesztés egy része indokolt volt, mivel katasztrófálisnak nevezhető állapotokat szüntettek meg vele. Ilyenek voltak az alkalmatlan őrsök helyett újak építése, villamos áram bevezetése, összeköttetés megteremtése, ruházati és ételmezési ellátás elfogadható szintre való fejlesztése stb. Más részükkel azonban indokolatlanul nagy, és csak az adott időszak hibás politikai céljaival magyarázható beruházásokat eszközöltek. Ezek közé tartozott a nyugati és déli határszakasz teljes hosszában kiépített műszakizár, a határvédelmi objektumok kiépítése, a határőrség tüzéségi eszközökkel való ellátása stb. Azonban még az indokolt beruházásoknak is megvolt az a hibája, hogy túlságosan is összpontosított két kiemelt viszonylatra, a délire és a nyugatira.

Az 1950-es szervezeti átalakítással párhuzamosan a Vörös Hadsereg második világháborús gyalogsági fegyverzetét [48. M. 7,62 mm karabély, TT pisztoly, PPS (dobtáras) géppisztoly, golyószóró és a Maxim-géppuska] rendszeresítették a határőrségnél. A járőrök általában vegyes fegyverzetet (a

járőrtárs karabéllyal, a járőrparancsnok géppisztollyal) látták el feladatukat. 1956-ig a járőr általános fegyverzetéhez tartozott a 42. M. kézi gránát, főleg déli, kisebb mértékben nyugati viszonylatban is elterjedt gyakorlatnak számított egyes járőrök golyószóróval, esetleg géppuskával való megerősítése is. Az éjszaka szolgálatot teljesítő járőröket világító pisztollyal is ellátták az összeköttetés jelzésekkel való fenntartása érdekében. 1950-ben még aknavetőket és páncéltörő ágyukat is szerveztek a déli viszonylatú határőr parancsnokságok közvetlen alárendeltségébe, ezeket azonban 1952-ben kivonták a szervezeten belől és átadták a Néphadseregnek. A határőrség gépjármű ellátottsága kirívóan gyenge volt. Csak az 1950-es évek közepén, és akkor is csak a kiemelt irányok kerületparancsnokságai számára tudták biztosítani a kor színvonalán álló Rába, majd Csepel tehergépkocsikat. A határőrizeti feladatok túlnyomó részét ellátó őrsöket ez a fejlesztés azonban nem érintette, közlekedési eszközeik – még az időszak végén is – a kerékpárok, lovaszekerek vagy országos járművek és a hátszlovak voltak. A járőrök azonban leginkább gyalog teljesítették szolgálatukat.³⁹

Az államhatár nem engedélyezett helyen, időben és módon történő átlépése bűncselekménynek számított, amit igen szigorúan szankcionáltak. Az ilyen cselekmény elkövetőit határsértőnek nevezték. Ezek összetétele – erre az időszakra jellemző módon – meglehetősen vegyes volt. Nagyobb részüket a világháború és a kommunista hatalomátvétel előtti politikai, gazdasági elit maradványai, egyházi személyek tették ki, de közöttük számos – a kommunista életideált elutasító, a nyugati életformát favorizáló egyén – kalandvágyó fiatal is volt. Figyelemre méltó a kémek és ügynökök magas, 1950 és 1952 között, majd 1956-ban is növekvő száma.⁴⁰ Ezek mellett nagy mértékben folyt az embercsempészség is. A határsértők legnagyobb aktivitását a déli és nyugati határszakaszon tapasztalták, mindkettőn általában kifelé irányulóan.

Ennek megfelelően a határőrség erőit e két legaktívabb viszonylatban összpontosították. A legaktívabb határőrizet az első lépcsőben lévő őrsök működési területén, a határtól számított 5 km mélységben volt. Azoknak az őrsöknek, amelyek a határsértők mozgását tekintve a legaktívabb irányokban helyezkedtek el, a mögöttes, vagy mélységi területén a határőrizet második, illetve harmadik lépcsőjét alakították ki a zászlóalj- illetve kerület tartalék alegységeinek erőiből. Ezek az 5–15 km-es mélységben kis őrsöket, járőr csoportokat alkalmaztak. A mélységi határőrizet hatékonyságának fokozása érdekében 1951-től a déli és nyugati kerületek szervezetében vonat ellenőrző csoportokat és autóbusz ellenőrző alegységeket hoztak létre.⁴¹ Ezek feladata a határ közelében fekvő települések, gazdasági üzemek felé irányuló személyforgalom ellenőrzése volt. Nem sokkal később – mivel az a nemzetközi hajózás számára is megnyitott volt – a magyarországi Duna-szakaszon is megszervezték a külföldi hajók kísérését, megfigyelését.⁴² A zászlóalj- és kerületparancsnokságok tartalék erőiknek csak $\frac{1}{3}$ -át alkalmazták állandó jelleggel a legaktívabb irányok mélységi ellenőrzésére. Azok fennmaradó $\frac{2}{3}$ -át állandó készenlétben tartották váratlan eseményekre, mikor is üldözőcsoportokat küldtek ki belőlük, vagy razzia során használták fel őket, hogy körülzárják a határsértő tartózkodásának feltételezett területét, és módszeresen átkutassák azt.

A határőr kerületek alegységeik erejét 2-3 lépcsőben, az őrsök járőreiket néhány járőrvonalba vezényelve alkalmazták. Járőrnemek voltak a szakasz, a (magas)figyelő, a portyázó, a nyomsávellő, a vegyes szolgálatú és az ellenőrző járőrök. Szükség esetén ezeken kívül árukísérő és karhatalmi (fogyókétszerő) járőrt is vezényelhettek.

A járőrszolgálat meglehetősen hosszú és fárasztó volt. Időtartama nem ritkán a 12–24 órát is elérhette, adott helyen és időben eltöltendő közbeiktatott pihenővel. A járőr általában két fős volt, de déli viszonylatban (különösen a határmenti feszültség időszakában) több fős, esetleg sorozatlövő fegyverekkel is megerősített lehetett, nem ritkán járőrcsoportokat is vezényeltek a határra. A járőröket szolgálatba indulás előtt az őron eligazították feladatukra vonatkozóan. Ekkor kapták meg járőrlapjukat, amelyen pontosan feltüntették, hogy mikor hol kell tartózkodniuk, mettől meddig milyen feladatot kell végrehajtaniuk, mikor és hol kell másik járőrrel találkozniuk. A járőrparancsnokok egymás járőrlapját kölcsönösen kézjegyükkkel látták el. Szolgálatuk leteltével a bevonult járőrök járőrlapjai alapján számonkérhető és utólag is ellenőrizhető volt tevékenységük.

Az alegységek és kerületek – a határon kialakult helyzet veszélyességétől függően – erőiket három: „rendes”, „fokozott” és „megerősített” határőrizeti mód valamelyikében alkalmazhatták. Ezek közötti különbség az állomány szolgálati megterhelésének növelése mellett néhány szigorító intézkedés bevezetésében, esetleg az őrs plusz létszámmal, technikai eszközzel történő megerősítésében jelentkezett. Azonban a „fokozott” és „megerősített” szolgálatokat az állomány megkímélése érdekében csak korlátozott időre vezethették be.

Az Államvédelmi Hatóság szervezetébe illesztett határőrség tevékenységében új szervezeti elemeket is magával hozó új feladatként jelentkezett a határforgalom ellenőrzése. A korábban rendvédel-

mi testületként működő határrendőri szervezetet és állományt 1951 végére sikerült betagolni a határőrök katonai rendszerébe. Az új speciális feladatokat ellátó alegységek a (határ)forgalom ellenőrző pontok (FEP) elnevezést kapták. Katonai jellegüket erősítette a határőr sorozottállomány bevonása a határátkelőhelyeken folyó kutatási és biztosítási feladatokba. A (határ)forgalom ellenőrző pontok (FEP) feladatköre meglehetősen széles volt, a határon átlépő személy- és áruforgalom ellenőrzése mellett az előbbieket nyilvántartását is vezették, átkutatták a szállítmányokat, ellenőrizték a hajóokmányokat és részt vettek a mélységi útvonalak ellenőrzésében. Fő feladatuknak azonban a nemzetközi utasforgalomban elvegyülő, jól álcázott kémek felderítését, kiszűrését, fegyverek, lőszer és illegális propagandaanyagok felfedését tekintették. Az 1951-ben kiadott (határ)forgalom ellenőrző pontok (FEP) szabályzata a bizalmatlanság légkörének megfelelő igen szigorú ellenőrzést írt elő.⁴³ Az 1950–1953 között időszak sajátos nemzetközi és belpolitikai körülményei között a határforgalom azonban egyáltalában nem volt számottevő, az éves személyforgalom 100–160 ezer fő között mozgott csupán. Jugoszláv viszonylatban jó ideig nem is volt.

Az államhatár rendjét általában kétoldalú egyezmények írták elő, amelyek megsértését a szomszédos országok határőrizeti szervei közösen vizsgálták ki és rendezték el. A jugoszláv határszakaszon azonban különösen sok és súlyos határrendsértés, provokáció, sőt incidens is történt. Ezek elrendezésében a megromlott viszony miatt egyik fél sem tanúsított korrekt magatartást, s ezek újólag forrásaivá váltak az áldatlan határmenti viszony fennmaradásának. 1953 után három külön egyezmény is kellett a rend hozzávetőleges visszaállításához.

A minisztertanács, majd felhatalmazása alapján a belügyminiszter kezdetben csak délen, az államhatár fokozottabb őrzése érdekében 15 km mélységű határövezetet, 500, 100 és 50 méteres határsávokat jelölt ki a személyforgalom korlátozása és fokozott ellenőrzése céljából úgy, hogy azok a határ felé közeledve egyre szigorúbb korlátozó rendszabályok érvényesítését jelentették.⁴⁴ Az itt élő vagy dolgozó emberek számára a rendőri vagy határőrizeti szervezetek csak nagyon szigorú elbírálás után adtak ki ideiglenes vagy állandó tartózkodásra jogosító engedélyeket. A belépési és benttartózkodási engedélyekhez hasonló engedélyekhez volt kötve a határvízi halászat, közlekedés és határmenti vadászat, épületemelés, növénytermesztés, sőt egyes munkavégzések is. A kialakított határövezet és határsávok ellenőrzése igen komoly feladatot rótt a határőrségre, de a vele együttműködő különböző államvédelmi szervezetekre is. 1952-ben az osztrák határszakaszra is kiterjesztették a határövezet és határsávok jugoszláv szakaszon már kiépült rendszerét.⁴⁵

Az Államvédelmi Hatóság szervezetébe integrált határőrség számára új felderítő szervet hoztak létre, amely szorosan kapcsolódott a belbiztonsági operatív szervek rendszeréhez. Fő feladata volt az ügynöki, informátori hálózat révén időben adatokat szerezni az ellenséges ügynökök, ember-és árucsempészek tevékenységéről, a készülő határsértésekről ezek megelőzése és megakadályozása érdekében. A határőr felderítő tisztek és tiszthelyettesek képzése az Államvédelmi Hatóság operatív szerveivel azonos intézményben történt, munkájuk során a továbbiakban is szorosan együttműködtek velük, ebből fakadóan az általuk alkalmazott törvénytelen munkamódszerek sem igen különböztek.

A határőrizet anyagi-technikai biztosítását alapvetően meghatározta az a körülmény, hogy az 1950-es évek elején az állami költségvetés jelentős részét fordították honvédelmi kiadásokra. Az Államvédelmi Hatóság és ezen belül a határőrség is számottevő összegeket fordíthatott anyagi és technikai ellátottságának fejlesztésére. A már említett elhelyezési, ruházati és fegyverzeti ellátás javítása mellett ug-rásszerű fejlődés következett be a határőrizet műszaki, technikai biztosításában is. Először déli és nyugati viszonylatban építették ki a vezetékes híradó összeköttetést a legfontosabb szolgálati helyek és az őrs, a zászlóalj- és a kerületparancsnokságok között.⁴⁶ Ezt később kiegészítette a kerületek és az országos parancsnokság közötti rádió és géptávíró összeköttetés is. Később, mérsékelt ütemben a többi határszakaszon is megkezdtek a híradórendszer kiépítését.

A nemzetközi helyzet romlása következtében a kormányzat a teljes déli és nyugati határszakaszon, mintegy 550 km hosszan fenntartotta az 1940-es évek végén kiépített műszaki határvédelmi berendezést a drótkerítéssel, aknazárral és nyomsávval egyetemben,⁴⁷ sőt 240 új fa magasfigyelőt építettek fel, közülük többet fényszórókkal is elláttak. A határra vezető utakat, pedig éjjelre szögesdrót-hengerrel, sorompóval, jelzőkészülékekkel zárták le.

Határőrizet a belügyi szervezetben.

Az eltúlzott honvédelmi fejlesztés, a diktatúrává torzult demokrácia azonban katasztrófa felé sodorta az országot. Ezt elkerülendő 1953 után több intézkedés is megcélolta a legszélsőségesebb vonások megszüntetését, ezek egyikeként megszüntették az Államvédelmi Hatóság különleges helyzetét és ismét miniszteriális ellenőrzés alá helyezték, a belügyminisztérium szervezetében.

Az átszervezés során a határőrség is a belügyminisztérium szervezetévé vált, formálisan önállóan, valóságosan azonban a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságához ezer szállal kötődve. A törvényi felügyelet és az állami ellenőrzöttség bizonyos előrelépést jelentett a korábbi viszonyokhoz képest, azonban a célok, feladatok és eljárások csak módosultak, alapvető áttörés ezekben nem következett be. Bár a szervezet élére új vezetőket állítottak,⁴⁸ azonban a régiek befolyása sem szűnt egészen meg, sőt a korábbi parancsnok PIROS László vezérőrnagy belügyminiszter lett.

Sokkal nagyobb jelentőségűek voltak a fegyveres erők létszámának, költségvetésének csökkentését célzó lépések. Hatásukra a létszám a következő években állandóan csökkent, a határőrség szervezete folyamatosan leépült.⁴⁹ Ennek hatását némileg csökkenteni tudták azzal a belső átcsoportosítással, amelynek feltételeit a magyar-jugoszláv szembenállás mérséklődése, majd a határ menti viszonyok bizonyos normalizálódása teremtett meg. 1954 novemberében a határőrségnél is végrehajtották a fegyveres erők egészét érintő létszámcsökkentés első hullámát. Ez csak a határőrség esetében több mint 3 000 fős csökkentést jelentett. Megszüntettek 14 zászlóaljparancsnokságot és az összes aknavető alegységet. Az ideiglenesen létrehozott sárospataki önálló zászlóalj sem növekedést jelentett, mivel az a 7. és 8. kerületek állományából állt föl. Román, szovjet és csehszlovák viszonylatban teljesen fölszámolták a kerületek és az őrsök közötti zászlóalj vezetési szintet.

1955-ben kis mértékben folytatódott a létszám csökkenése, nagyobb jelentőségű volt azonban az erőátcsoportosítás, amely a szovjet csapok Ausztriából való kivonásának hatására hajtottak végre. A négyhatalmi egyezmény nyomán megváltozott a katonapolitikai és határőrizeti helyzet: a nyugati határszakasz a legfőbb veszélynek tekintett imperializmussal való érintkezés felülete lett. Ebből fakadóan itt jelölték ki a határőrizet főirányát és több lépcsőben – elsősorban délről – ide összpontosították az erők jelentős részét.

1956 során többször módosították a határőrség szervezetét, főleg az év első felében nem stabilizálódott a hadrend. Januárban megszüntették a nyugati és déli viszonylatú zászlóaljparancsnokságot is, az őrszentpéteri és szegedi kivételével.⁵⁰ Ezzel egyidejűleg megszüntették az önálló zászlóaljakat is. 1956 márciusában minisztertanács határozata alapján tovább csökkentették a létszámot, és az őszy folyamán a déli határszakaszcól jelentős erőket csoportosítottak nyugatra olyan mértékben, hogy a főerőkifejtés déli irányultsága teljesen nyugatira változott. A hozzávetőlegesen 600 km hosszú déli határszakaszon három kerületnél 53, egyenként 50 fős őrs és négy (határ)forgalom ellenőrző pontok (FEP) látta el a feladatokat, ezzel szemben a körülbelül fele ekkora nyugati határszakaszon négy kerület, három zászlóalj, 56 egyenként 60 fős őrs és három (határ)forgalom ellenőrző pontok (FEP) lényegesen nagyobb erőösszpontosítást jelentett, ami ráadásul mélységben tagoltabban is volt elhelyezve.

A határőrizeti feladatok ellátására csak az erőösszpontosítás áthelyeződése és a határőrzettel, határsávval kapcsolatos adminisztratív intézkedésekben végbement liberalizáció⁵¹ hatott számottevően. Ugyanakkor a határforgalom – a nemzetközi élet feszültségeinek csökkenésével – számottevő növekedést mutatott. 1953–1956 között közel ötszörösére nőtt a határátlépések száma. A határra telepített műszaki zár viszont nem igazolta a vele szemben támasztott reményeket. Alig javította a határőrizet eredményességét, miközben technikailag és erkölcsileg amortizálódott, s a határőrökre is egyre nagyobb veszélyt jelentett.⁵² Végül is politikai döntés született a műszaki zár felszámolásáról, amit az év végéig be kellett fejezni.⁵³

Az egymást követő létszámcsökkentések elbizonytalanították a hivatásos állományt. Nagyon sok, korábbi társadalmi közegéből kiemelt munkás és paraszti származású fiatal, aki eddig biztos egzisztenciát látott a fegyveres pályán, s most szükségszerűen azzal szembesült, hogy feleslegessé vált. Sokukat leszerelték, holott korábbi gyökereik már elszakadtak, s a válságban lévő gazdaságba visszailleszkealni amúgy sem volt könnyű.

Hasonló hatást fejtett ki az állományra a korábbi visszaélések, túlkapások kivizsgálására tett kormányzati, miniszteriális lépések. Addig arra nevelték, képezték a határőrség hivatásos állományát, hogy a proletárhatalom védelme érdekében könyörtelenül le kell számolni az osztályellenséggel, az osztályharcban nem lehet engedményeket tenni, s hogy a forradalmi erőszak a nép érdekeit szolgálja. 1953 után pedig azt kezdték látni, hogy törvénytelen eljárásaik miatt egyiküket is, másikukat is felfüggesztik, vizsgálat alá vetik, elmarasztalják. A korábbi külső ellenség már nem ellenség, akire korábban azt mondták, hogy belső ellenség, azt rehabilitálják, akivel együtt szolgáltak arról kiderül, hogy rossz ügyet és rosszul szolgált, stb. Mindezek elbizonytalanították a személyi állományt. A szervezetnél szolgálókat teljesítőket egzisztenciájukban érezték fenyegetve magukat, ezért senki nem mert politikai kérdésben állást foglalni, nehogy később emiatt érje vád. A határőrség személyi állományát ilyen előzmények után 1956 őszén teljesen felkészületlenül és felemás állapotban érték a belpolitikai események. Ez tükröződött a szervezet és a személyi állomány szabadságharchoz való viszonyán. Voltak, akik korábbi

politikai elkötelezettségük alapján szembehelyezkedtek a felkeléssel, s kibontakozásának megakadályozásában, leverésében tevőlegesen is részt vállaltak. Mások önként vagy a körülmények kényszerítő hatására elhagyták a szervezetet, közülük néhányan – kihasználva a határ nyitottságát és ellenőrizetlenségét – külföldre távoztak. De olyanok is akadtak, akik kapcsolatot kerestek és találtak a felkelőkkel, s egyénileg vagy az általuk vezetett szervezet élén a szabadságharc oldalára álltak.

Ha meg akarjuk vonni az időszak határőrizete fejlődésének mérlegét, egyértelmű megállapítást aligha tehetünk. A határőrizet 1945-ös helyreállítása a korábbi alapokon indult és évekig e mentén szerveződött, bár voltak új elemei is. A honvédelmi szervezetből a rendvédelmi szervezetre való váltás sajnálatos módon nem úgy sikerült ahogy a határőrizet természetéből ez normálisan következett volna. Nagyhatalmi érdekek és belpolitikai torzulások egyaránt egy európai és hazai fejlődési tendenciáktól merőben eltérő irányba hatottak. Az állambiztonsági rendszerbe kényszerített határőrizet pedig magán viselte kora minden kedvezőtlen jegyét, politikailag befolyásolt, totális és elnyomó volt. Az ekkor kialakított határőrizeti rendszer csak mérsékelten tükrözte az ország jelentős anyagi ráfordításait és az állomány erőfeszítéseit, szervezete, eljárásai idegen mintát követtek, s az elé állított célok, feladatok nem a magyar társadalom valós céljai és elvárásai voltak. Mindezek ellenére mégsem mondhatjuk, hogy a magyar határőrizet fejlődésének hiábavaló, felesleges szakasza volt. Több olyan tanulsággal szolgált, amelyek hozzájárultak ahhoz, a következő periódus határőrizete jobbra válhasson és idővel visszatérhessen a nemzeti fejlődés és az európai tendenciák által kijelölt keretek közé.

Jegyzetek:

- ¹ PARÁDI: *A magyar állam határőrizete 1920-1941.*
- ² MUCS: 5. p.
- ³ HIM HL Honvédelmi minisztérium elnökségi iratok conv. 1945. 20. lad. 18. fasc. 3.A.
- ⁴ MUCS: op. cit. 8-9. p.
- ⁵ KESERŰ: *A horthysta határőrizeti szervezet felbomlása és a felszabadult Magyarország határőrségének megalakulása.* 91. p.
- ⁶ PARÁDI: *A magyar állam határőrizete a két világháború között.*
- ⁷ A centrális vezetés már lehetővé tette, hogy az egyes nagyobb jelentőségű akciókhoz számottevő erőket csoportosítsanak át a fontosabb, vagy veszélyesebb irányokba. Ilyenekre azonban mégis ritkán és mérsékelt erővel került sor, mivel nem gyengíthették meg a politikai okok miatt frekvenciált osztrák, illetve a viruló csempészet miatt veszélyes jugoszláv és román, továbbá a lakosságcsereből fakadóan feszültséggel terhelt csehszlovák sem a fegyveres bandák által veszélyeztetett ukrán határszakaszt.
- ⁸ KESERŰ: *A határőrség megalakulása és tevékenysége a népi demokratikus forradalom időszakában.* 144-148. p.
- ⁹ SZŐCS: *A határőrség megalakulása és harca a népi hatalomért.* 57. p.
- ¹⁰ A kettős birtokosság intézménye a trianoni határok kijelölése nyomán kiterjedélyesedett, mivel az új államhatár sok helyen elválasztotta a földtulajdonost a földtulajdonától. A tulajdonos számára azonban birtoka művelési jogát biztosítani kellett, amely számos adózási, igazgatási stb. gonddal járt.
- ¹¹ Olyan eset is ismert, amikor a csempészbanda szovjet katonai raktárt támadott meg, fosztott ki, és teherautó konvojjal szállítva a rabolt árut, azonnal áttört a határon.
- ¹² SZŐCS: op. cit.
- ¹³ BULBUK: *Határőrszolgálat a vámőri feladat ellátásához szükséges törvények, rendeletek és utasítások alapján a vámőrség tagjai számára.* 673. p. ; BULBUK: *Határőr járőr.* 259. p. ; *Honvédelmi határőrszolgálati utasítás.* 36. p. ; ZSILINSZKY
- ¹⁴ VML elnöki iratok conv. 1945. 194. lad. XXI. fasc. 1.A. 28. p.
- ¹⁵ RÉTHY: 34. p. ; *Határrendészet részére utasítás a határőrszolgálat ellátására.* ; ABRUDBÁNYAI ; *Segédlet nyomozástamból határőrszolgálat részére.*
- ¹⁶ PARÁDI: *A népi demokratikus forradalom határrendőrsége 1945-1949.*
- ¹⁷ PARÁDI: *Rendőrség a határőrizetben.*
- ¹⁸ NAGY: *A határőrszolgálat és ellenőrzése 1945-1950 között.*
- ¹⁹ A Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottságának 1948. január 29-i határozata előírta, hogy a honvédelem minden kérdésében a Szovjetunióra és annak tapasztalataira kell támaszkodni. Rövidesen szovjet tanácsadók jelentek meg minden területen és szinten, tanácsaikkal, javaslataikkal nem volt tanácsos szembe szállni. A szovjet tanácsadók munkájuk mellett feltérképezték a tiszti és tiszthelyettesi állományt is csak a megfelelő alkalomra vártak, hogy kikényszerítsék káderpolitikai akarataikat.
- ²⁰ SZŐCS: *Fejezetek a határőrség történetéből.* 15. p.
- ²¹ V. ö. 17. sz. jegyzettel. 76. p.
- ²² A publicisztikában sajnálatos módon elferdült ez a kifejezés. Szélesebb körben már így vált ismertté, pedig ez eredetileg nem aknazárat és drótkerítést jelentett és nem is a keleti tömb építette ki.
- ²³ OKVÁTH
- ²⁴ BALLÓ
- ²⁵ HI Elnökségi conv. 1949. 40. lad. 500. fasc. 1.A.
- ²⁶ Loc. cit. 37.A.
- ²⁷ Loc. cit. 59.A.
- ²⁸ HI Elnökségi conv. 1948. 21. lad. 176. fasc. 37.A.
- ²⁹ A kitelepítéseket megkönnyítendő, a BM ÁVH és a Határőrség a határterületen élőket sok esetben alaptalanul megvádolta valamilyen államellenes cselekedettel (SS-katonai, vagy Volksbund-ista múlttal stb.) esetleg bűncselekménnyel, így tehermentve alapot az illető és családja ország belső területére telepítéséhez.

²⁹ BENCSEK

³⁰ MOL Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetés conv. 84. lad. 276. fasc. 20.A.

³¹ Loc. cit. 17.A.

³² 4.353/1949. MT. r.

³³ SZALVAY Mihály vezérőrnagy a spanyol szabadságharc egyik kiemelkedő magyar katonai vezetője volt, nagy tekintélyt szerzett nemzetközi munkásmozgalomban, ugyanakkor a magyar kommunista vezetők számára – éppen a nyugatos múltja miatt – nem volt annyira megbízható, hogy az állambiztonsági szervezet fegyveres erejének élén álljon, így készségesen támogatták áthelyezési kérelmét.

³⁴ A vezetésben kialakult helyzetet jól érzékelteti a belső karhatalom és a határőrség élére állított első két parancsnok példája. SZALVAY Mihály vezérőrnagytól a parancsnoki feladatokat átvevő KAJLI József államvédelmi alezredesnek ugyan soha semmi köze nem volt a határőrséghez, viszont megbízható, kipróbált, régi államvédelmi tiszt volt. Helyzete mégsem a szakértelem teljes hiánya miatt vált kritikussá, hanem úgymond „túlzott avantgardizmusa” miatt. Olyan szélsőségesen radikális magatartást tanúsított a szervezet élén, hogy az még a liberalizmussal cseppet sem illelhető kommunista vezetőket is kompromitálta. Fél év után le is kellett váltani. Utódául RÁKOSI Mátyás a szakszervezeti mozgalom egyik vezetőjét, PIROS Lászlót kérte fel. Erre a felkérésre persze nem lehetett nemet mondani. Elődjével ellentétben PIROS László már rendelkezett határőr múlttal. A háborúban határ vadász tizedesként szerzett olyan tapasztalatokat, amelyekkel ekkor a határőrség vezetését vezérőrnagyként kellett ellátnia. E két példa is jól érzékelteti, milyen kín volt a kommunista vezetésnek megfelelő szakembereket biztosítani a legfontosabb posztokra, mégis ennek ellenére a kiválasztás során elsőbbséget biztosítottak a politikai megbízhatóságuknak.

³⁵ HI Elnökségi conv. 041/1950. sz. ÁVH BKH HÖR PK PCS.

³⁶ MOL Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetés conv. 84. lad. 276. fasc. 17.A.

³⁷ HI Elnökségi conv. 1951. 19. lad. 195. fasc.59.A.

³⁸ Loc. cit. 87. és 145. A.

³⁹ HI Elnökségi conv. 1956. 3. lad. 20. fasc.

⁴⁰ HI Elnökségi conv. 1950. 9. lad. 3. fasc. 39.A.

⁴¹ MOL BM Elnökségi conv. 1951. 19. lad. 5. fasc. 74.A.

⁴² MOL BM Elnökségi conv. 1955. 19. lad. 13. fasc. 4.A.

⁴³ NAGY: A magyar határőrizeti (kiemelten a határforgalom-ellenőrző) szervezetek gazdasági rendvédelmi feladatainak jellemző sajátosságai az 1940-es évek második felétől.

⁴⁴ Sem a korabeli jogszabályok, sem az egyéb források nem következtetnek a határőrség és a határsáv kifejezés használatával. A két fogalom letisztult egyértelmű alkalmazása majd csak az évtized második felében következik be.

MOL Elnökségi conv. 1952. 19. lad. 13. fasc. 15.A.

⁴⁵ MOL BM Elnökségi conv. 1956. 13. lad. 6. fasc. 20.A.

⁴⁶ Csupán 1951-ben 1 500 km távbeszélő vonalat építettek ki.

HI Elnökségi conv. 1950. 1. lad. 11. fasc.

⁴⁷ A határ vonaltól 1 méterre magyar területen (vizi határszakaszon a magyar folyóparton) állandó telepítésű drótkerítést létesítettek. Annak belső oldalán 10 méter széles földsváot szántottak fel és tartottak nyomképes állapotban. A nyomsvá drótkadály felőli négy méteres sávjában taposó aknákat, a drótkadályra pedig érintő aknákat telepítettek.

HI Elnökségi conv. 1949. 47. lad. 87. fasc.

⁴⁸ MOL BM Elnökségi conv. 1953. 19. lad. 1. fasc. 12.A.

⁴⁹ HI HÖR és BKH PK conv. 1954. 81. lad. 5. fasc. 4.A.

⁵⁰ MOL BM Elnökségi conv. 1956. 19. lad. 1. fasc. 1.A.

⁵¹ MOL BM Elnökségi conv. 1955. 13. lad. 5. fasc. 15.A.

⁵² MOL BM Elnökségi conv. 1954. 19. lad. 13. fasc. 50.A.

⁵³ MOL BM Elnökségi conv. 1956. 13. lad. 1. fasc. 11.A.

Jegyzetekben alkalmazott rövidítések:

MONOGRÁFIÁK

PARÁDI: *Rendőrség a határőrizetben.*

— PARÁDI József: *Rendvédelem a határokon a XIX-XX. században.* III. köt. *Rendőrség a határőrizetben.* Budapest, 2003, Tipico Design Kft. /A magyar rendvédelmi szervezetek története./

SZÖCS: *A határőrség megalakulása és harca a népi hatalomért.*

— SZÖCS Ferenc: *A határőrség megalakulása és harca a népi hatalomért.* Budapest, 1970, Határőrség.

SZÖCS: *Fejezetek a határőrség történetéből.*

— SZÖCS Ferenc: *Fejezetek a határőrség történetéből.* Budapest, 1975, Határőrség.

TANULMÁNYOK

BALLÓ

— BALLÓ István: Törekvések Magyarország háborús fejlesztésére 1951-1953. *Új Honvédségi Szemle*, XLIV. évf. (1994) 5. sz. 48-59. p.

BENCSEK

— BENCSEK Péter: A határszéli gazdasági (kettős birtokos) forgalom megszűnése 1945-1950. In uő. *Az integrálódó Európa politikai földrajza.* Pécs, 2004, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Karának Földrajzi Intézete, 167-172. p.

KESERŰ: *A horthysta határőrizeti szervezet felbomlása és a felszabadult Magyarország határőrségének megalakulása.*

— KESERŰ István: *A horthysta határőrizeti szervezet felbomlása és a felszabadult Magyarország határőrségének megalakulása.* *Honvédelem*, XXVI. évf. (1975) 5. sz. 89-97. p.

MUCS

— MUCS Sándor: *Adatok a magyar határőrség 1945 utáni történetéhez (1945. február-1946. március).* *Hadtörténelmi Közlemények*, LXXVI. évf. (1963) 2. sz. 5-15. p.

- NAGY: A határforgalom és ellenőrzése 1945-1950 között. — NAGY György: A határforgalom és ellenőrzése 1945-1950 között. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis)*, VI. évf. (1996) 7. sz. 68-79. p. A tanulmány korábbi változata 1995. október 25-én Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak „Háborúból diktatúrába” című VII. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- NAGY: A magyar határőrizeti (kiemelten a határforgalom-ellenőrző) szervezetek gazdasági rendvédelmi feladatainak jellemző sajátosságai az 1940-es évek második felétől. — NAGY György: A magyar határőrizeti (kiemelten a határforgalom-ellenőrző) szervezetek gazdasági rendvédelmi feladatainak jellemző sajátosságai az 1940-es évek második felétől. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis)*, VIII. évf. (1998) 9. sz. 107-110. p. A tanulmány korábbi változata 1997. szeptember 24-én Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak „Gazdasági rendvédelmünk XIX-XX. században” című IX. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- OKVÁTH — OKVÁTH Imre: Egy Magyarországra erőszakolt szerződés és következményei. *Új Honvédségi Szemle*, XLIV. évf. (1994) 1. sz. 28-35. p.
- PARÁDI: A népi demokratikus forradalom határrendőrsége 1945-1949. — PARÁDI József: A népi demokratikus forradalom határrendőrsége 1945-1949. In ÁBEL László (szerk.): *A határőrség 40 éve*. Budapest, 1985, Határőrség. 67-80. p.
- PARÁDI: A magyar állam határőrizete a két világháború között. — PARÁDI József: A magyar állam határőrizete a két világháború között. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis)*, V. évf. (1994) 6. sz. 64-75. p. A tanulmány korábbi változata 1994. októberében Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak „A két világháború közötti Magyar Királyság rendvédelme” című VI. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.

TANANYAGOK

RÉTHY

Segédlet nyomozástamból határ vadász nyomozók és őrsparancsnokok részére.

- RÉTHY István (szerk.): *Jegyzet a határszolgálat ellátásával kapcsolatosan felmerült utasításokról és tudnivalókról*. I. füzet. Siklós, 1946, s.n.
- *Segédlet nyomozástamból határ vadász nyomozók és őrsparancsnokok részére*. Budapest, 1948, s.n.

KÉZIRATOK

KESERŰ: *A határőrség megalakulása és tevékenysége a népi demokratikus forradalom időszakában.*

PARÁDI: *A dualista Magyarország határőrizete 1867-1914.*

PARÁDI: *A magyar állam határőrizete 1920-1941.*

- KESERŰ István: *A határőrség megalakulása és tevékenysége a népi demokratikus forradalom időszakában*. Kandidátusi értekezés. (MTA). Kézirat. Budapest, 1985.
- PARÁDI József: *A dualista Magyarország határőrizete 1867-1914*. Bölcsész-doktori disszertáció (ELTE BTK). Kézirat. Budapest, 1985.
- PARÁDI József: *A magyar állam határőrizete 1920-1941*. Hadtudományi kandidátusi értekezés (MTA). Kézirat. Budapest, 1990.

LEVÉLTÁRI DOKUM- ÉS IRATTÁRAK

HI

HIM HL

MOL

VML

- Határőrség Irattára.
- Hadtörténelmi Intézet- és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár.
- Magyar Országos Levéltár.
- Vas Megyei Levéltár.

SZABÁLYZATOK

ABRUBÁNYAI

BULBUK: *Határszolgálat a vámőri feladat ellátásához szükséges törvények, rendeletek és utasítások alapján a vámőrség tagjai számára.*

BULBUK: *Határőr járőr.*

Határrendészet részére utasítás a határszolgálat ellátására.

Honvédelmi határszolgálati utasítás.

ZSILINSZKY

- ABRUBÁNYAI Aladár (szerk.): *Határszolgálati utasítás*. II.rész.
- BULBUK Emil (szerk.): *Határszolgálat a vámőri feladat ellátásához szükséges törvények, rendeletek és utasítások alapján a vámőrség tagjai számára*. Budapest, 1930, s.n.
- BULBUK Emil (szerk.): *Határőr járőr*. Budapest, 1935, s.n.
- *Határrendészet részére utasítás a határszolgálat ellátására*. Budapest, 1946, BM.
- *Honvédelmi határszolgálati utasítás*. Budapest, 1939, HM.
- ZSILINSZKY Sándor (szerk.): *Határőr szolgálat, segédlet a Magyar Királyi Vámőrség számára*. Budapest, 1931, s.n.

JOGSZABÁLYOK

4.353/1949. MT. r.

- 4.353/1949. MT. r.

Technikai rövidítések:

A. = acta (irat)

ÁVH. = Államvédelmi Hatóság

BKH.	=	Belső Karhatalom
BM.	=	Belügyminisztérium
BTK.	=	Bölcsészettudományi Kar
ELTE	=	Eötvös Lóránd Tudomány Egyetem
conv.	=	convolutum (gyűjtemény)
fasc.	=	fasciculus (köteg)
HM.	=	Honvédelmi Minisztérium
HÖR.	=	Határőrség
lad.	=	ladula (doboz)
MT.	=	Mnisztertanács
MTA.	=	Magyar Tudományos Akadémia
PCS.	=	Parancs
PK.	=	Prancsnok
r.	=	rendelet